

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

กว๊านพะเยาเป็นพื้นที่น้ำที่ประกอบด้วยนิเวศในน้ำและนิเวศบกซึ่งเป็นระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญของภาคเหนือตอนบน ในปัจจุบันมีชุมชนอาศัยอยู่รอบบริเวณกว๊าน การสร้างบ้านเรือนและประชากรเพิ่มขึ้นควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์ทั้งในด้านการอุปโภค บริโภค เป็นแหล่งพันธุกรรมของพืชและสัตว์น้ำ อีกทั้งยังเป็นบริเวณที่รองรับน้ำเสียของชุมชนเมือง ปัจจุบันสภาพนิเวศของกว๊านพะเยาบางส่วนได้ถูกทำลายไปจนเสื่อมโทรม โดยจะเห็นได้จากปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งการตื้นเขิน การเกิดสาหร่ายพิษในปริมาณที่เกินพอดี การลดลงของทรัพยากรประมงและสัตว์ป่า กลายเป็นปัญหาความขัดแย้งของคนชายกว๊าน โดยเฉพาะชุมชนเมืองและชุมชนเกษตรที่มีการใช้ประโยชน์แตกต่างกัน จากสถานการณ์ที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่ากว๊านพะเยาได้ถูกคุกคามโดยมนุษย์มาโดยตลอด

ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จะทำให้มีความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำกว๊านพะเยาและป่าชายน้ำซึ่งเป็นระบบนิเวศธรรมชาติที่มีความสำคัญ ซึ่งจะสามารถนำความรู้ที่ได้ไปใช้ประโยชน์ในการกำหนดแนวทางที่จะรักษากว๊านพะเยาให้เป็นมรดกทางธรรมชาติต่อไปได้ ทั้งนี้กรณีการเกิดปัญหากับกว๊านพะเยานั้นแท้ที่จริงก็คือสมมูลของธรรมชาติได้ถูกเปลี่ยนแปลงไป นั่นคือป่าหรือต้นไม้ซึ่งเป็นเสมือนเกราะป้องกันที่ช่วยปกป้องผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและรักษาความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศพื้นที่พืชและสัตว์ของกว๊านพะเยา ได้ถูกคุกคามทำให้เสื่อมโทรมไป โดยธรรมชาติแล้วดิน - น้ำ - ป่า และคน มีความสัมพันธ์กันด้วยเหตุผลที่ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์และในขณะเดียวกันพฤติกรรมของมนุษย์จะส่งผลกระทบต่อทั้งโดยตรงและทางอ้อมต่อสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับพฤติกรรมจะเป็นไปแบบปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (Interrelationships) นั่นคือสิ่งแวดล้อมและพฤติกรรมต่างก็มีอิทธิพลต่อกันและกัน (สมชาย เตียวกุล, 2542)

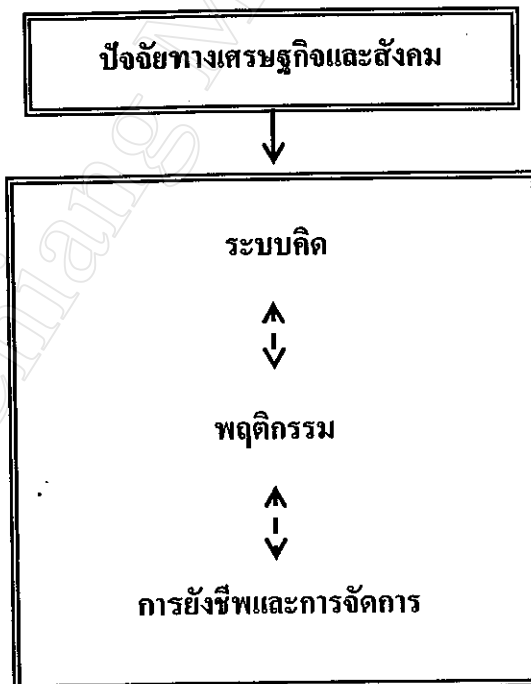
การศึกษาถึงเงื่อนไขที่กำหนดพฤติกรรมของชุมชนประมงชายกว๊านที่มีความสัมพันธ์กับป่าชุมชนหรือป่าชายน้ำและกว๊านพะเยาจะเป็นคำตอบที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับการทำประมงของชุมชนและความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศกว๊านพะเยาได้อีกแนวทางหนึ่ง พร้อมกับสามารถนำไปใช้ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของกว๊านพะเยาได้อย่างยั่งยืนต่อไป

การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาต้องการจะอธิบายเกี่ยวกับความคิดและพฤติกรรมการจัดการป่าชุมชนชาวน้ำของชุมชนที่อาศัยอยู่รอบกว๊านพะเยา โดยมีป่าชาวน้ำซึ่งเป็นหย่อมป่าจัดกระจายอยู่รอบบริเวณฝั่งตะวันตก ด้านเหนือ และด้านใต้ซึ่งเป็นเขตชุมชนเกษตรกรรมนอกเมือง และในกรอบการวิเคราะห์นั้นได้พิจารณาการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านทั้งในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านที่มีการใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพเศรษฐกิจและสังคมในระดับประเทศตามกระแสของโลกในยุคโลกาภิวัตน์

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1.2.1 เพื่อศึกษาพฤติกรรมและความร่วมมือของคนชุมชนชาวกว๊านพะเยาในการใช้ประโยชน์กว๊านพะเยาและอนุรักษ์ป่าชาวน้ำ
- 1.2.2 เพื่อศึกษาเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจสังคมและความคิดของชุมชนชาวกว๊านพะเยาที่มีต่อการจัดการป่าชุมชนชาวน้ำ

1.3 กรอบแนวคิดในการศึกษา

1.4 นิยามศัพท์

กว๊าน หมายถึง บึง น้ำตื้นลึก น้ำตื้นที่ไหลวน ที่เป็นแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภค ทำการประมง และใช้ประโยชน์อื่นๆ (พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน, 2525)

พื้นที่ชุ่มน้ำ หมายความว่า ที่ลุ่ม ที่ราบลุ่ม ที่ลุ่มชื้น และพรุ แหล่งน้ำทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีน้ำขังหรือท่วมอยู่ถาวรและชั่วคราว ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำนิ่งและน้ำไหล ทั้งที่เป็นน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม รวมไปถึงชายฝั่งทะเล และที่ในทะเล ในบริเวณซึ่งเมื่อน้ำลดลงต่ำสุด มีความลึกของระดับไม่เกิน 6 เมตร” พื้นที่ซึ่งมีลักษณะจัดได้ว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำจึงรวมถึง ห้วย หนอง คลอง บึง บ่อ กระจับปี่ (กระจับปี่) บาราย แม่น้ำ ลำธาร แคว ละหาน ชานคลอง ฝิ่งน้ำ สบธาร สระ ทะเลสาบ แอ่ง ลุ่ม กุด ทุ่ง กว๊าน ฆ้อง หนอง หนองน้ำกร่อย ป่าพรุ ป่าเลน ป่าชายเลน ป่าโกงกาง ป่าจาก ป่าแสม รวมทั้งนาข้าว นาทุ่ง นาเกลือ บ่อปลา อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น (อนุสัญญาแรมซาร์ (Ramsar Convention) หรืออนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2544: 96)

ป่าชายน้ำ* หมายถึง สังกมพืชที่มีระบบนิเวศทั้งในน้ำและบนบกเชื่อมโยงกัน ประกอบลักษณะโครงสร้างที่สำคัญคือ

(1) บริเวณไม้ชายน้ำ ซึ่งจะเป็น ไม้ยืนต้นที่เจริญเติบโตได้ดีริมฝั่งน้ำ เช่น มะกอกน้ำ แคนแสด ปับ และสารภี เป็นต้น

* “เนื่องจากในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้พยายามค้นคว้าเพื่อจะได้อธิบายถึงพื้นที่ระบบนิเวศของสังคมพืชที่อยู่ชายขอบกว๊านพะเยา ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของสังคมพืชที่มีลักษณะคล้ายกันไว้หลายอย่าง เช่น ชวชชัย ตันติสุข ได้กล่าวถึงสังคมพืชที่มีน้ำจืดท่วมขังในประเทศไทยจำแนกออกได้เป็น 2 แบบ ตามลักษณะของพื้นที่รับน้ำ การท่วมของน้ำ และการสะสมของซากพืชและอินทรีย์วัตถุในดิน โดยเห็นว่าควรเรียกสังคมพืชลักษณะเหล่านี้ว่า ป่าบึง (Swamp Forest) ป่าบึงน้ำจืด (Fresh Water Swamp Forest) หรือบางครั้งอาจเรียกว่าป่าน้ำท่วมจากบทความของ สนิท อักษรแก้ว เกี่ยวกับนิเวศวิทยาและการจัดการทรัพยากรป่าไม้กล่าวว่า ป่าพรุหรือป่าบึงน้ำจืด (Fresh Water Swamp Forest) มักพบในที่ราบลุ่มในภาคกลางบางแห่งและภาคใต้ บริเวณนี้จะมีน้ำจืดขังอยู่ตลอดปี Heinrich Walter ได้ศึกษาที่บราซิล พบว่าพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงริมฝั่งแม่น้ำนั้นท้องถิ่นเรียกว่า Varzea และบริเวณลุ่มต่ำสุดของที่ราบน้ำท่วมจะเรียกว่า Shallow lakes มักจะติดกับขอบของบึงหรือทะเลสาบถูกปกคลุมไปด้วยป่าแบบ Swamp Forest ในท้องถิ่นเรียกชานดินนี้ว่า “Ivano” จากหนังสือป่าทาม ป่าไทย, 2544 ได้กำหนดคลักษณะป่าบึง ป่าทาม ไว้ว่า “เป็นสังคมพืชพันธุ์ป่าไม้ (Forest Bioshore) ชนิดหนึ่งในพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงริมฝั่งแม่น้ำลำธารหรือบึงใหญ่ที่ต่อเนื่องกับสายธารน้ำ จึงเป็นสังคมพืชที่มีน้ำท่วมหรือน้ำขัง อันเนื่องมาจากน้ำเอ่อล้นตลิ่งเจ็กลงในระหว่างฤดูฝนหรือช่วงฤดูน้ำหลาก”

(2) บริเวณพรุ ซึ่งเป็นบริเวณตั้งแต่ดินที่มีความละเอียดและจนถึงพื้นที่ที่เต็มไปด้วยน้ำตลอด พืชที่ขึ้นสามารถหยั่งรากลงไปใต้น้ำได้ เช่น หญ้า หัวทรงกระเทียม (*Elepcharis dulcis Trin*) และกก (*Cyperus spp.*) ซึ่งระหว่างต้นพืชที่ไหลพันน้ำ เป็นแหล่งอาหารและหลบภัยของสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ และนก แต่บริเวณใต้น้ำลงไปเป็นพื้นที่ให้สัตว์น้ำเล็ก ๆ หลายชนิดดำรงชีวิตอยู่ตลอด ความลึกของน้ำ

(3) บริเวณพืชไหลพันน้ำหรือมีใบเรียกวิน้ำ สภาพพื้นที่เช่นนี้เกิดขึ้นในบริเวณน้ำลึกและไม้แห้งขุดในฤดูแล้ง พืชที่ขึ้นเป็นพันธุ์ไม้น้ำที่ขาดน้ำไม่ได้ มีรากหยั่งลึกลงในโคลนตม และมีใบไหลในระดับเดียวกันกับผิวน้ำหรือไหลพันน้ำ

(4) บริเวณพืชใต้น้ำเป็นบริเวณที่พันธุ์พืชที่ขึ้นอยู่ห่างไกลจากฝั่งน้ำ และเจริญอยู่ภายใต้พื้นน้ำยกเว้นเวลาที่มีดอก พืชกลุ่มนี้หยั่งรากไปในโคลนตม บริเวณนี้เป็นแหล่งหากินของสัตว์พวกเต่า ปลา และนกเป็ดน้ำหลายชนิด

(5) บริเวณพืชลอยน้ำ หมายถึงบริเวณที่ส่วนของพืชไม่ได้หยั่งรากลงไปใต้น้ำ ล่องลอยอยู่บนผิวน้ำ พืชเหล่านี้ได้แก่ จอก (*Pistia statiotes Linn.*) แหน (*Lenma perpusilla Torr.*) เมื่อพืชเหล่านี้เจริญเติบโตและขึ้นหนาแน่นมักจะทำให้ผิวน้ำเป็นสีเขียวมองดูคล้ายพื้นดินที่มีหญ้าปกคลุมอยู่ในบริเวณนี้เป็นที่ใช้ประโยชน์ของแมลงที่อาศัยอยู่บนแผ่นดินด้วย ส่วนภายใต้พืชลอยน้ำบริเวณที่เป็นรากเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ ในน้ำจำนวนมาก

(6) บริเวณพื้นที่สนุ่น หมายถึง บริเวณที่เกิดจากการก่อตัวของพืชพวกหญ้า และวัชพืชต่าง ๆ ที่ขึ้นบนส่วนของตะกอนและซากพืชที่ลอยน้ำที่ตายแล้ว ความหนาของสนุ่นโดยเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 70 - 110 เซนติเมตร มีพันธุ์พืชที่เด่นได้แก่ หญ้าคา สาบเสือ นอกจากนี้ยังพบพืชไหลพันน้ำ ได้แก่ บัวหลวง หัวทรงกระเทียม และกกสามเหลี่ยม เป็นต้น